

הרב אלעזר שטרן

רב ודומ"צ בק"ק אשדוד
 וחבר בד"ץ רבני הקריות לממונות
 מח"ס "גן נאה" ב"ח

בענין הליכה לכהנים במקום שיש חשש למערות קבורה

על ידיעתם על מערה עם עצמות במקום, והרי בכל דרך זה גם לא נמצא איזה דבר חדש שנתחדש ממה שלא היה ידוע מקדם, ומה שראיתי שפירסמו איזה מפה עם תמונות של מערות, הרי כל אחד יכול לראות השקר והליצנות שכל חור בהר כתבו עליו שהוא מערת קבורה, והמערות עם הכוכין הרי היה ידוע כל השנים ואין דבר חדש, [וכתבתי זאת למען הדורות הבאים שלא יאמרו הנה עדות מדור קודם וכו']. וע"כ פשוט שהתר גמור הוא ללא פקפוק כלל. ומה מאד משונה שיש עסקנים וכו' שבאים לדבר בדבר שלא ראו ולא בדקו והרי מה יותר נאה באם היו אומרים איני יודע, והרי עיי"ז גורמים לזלזל בכל ההוראה בעיני המוני העם ע"י שעושים שערורי' חדשה שאינה בדוקה בכל פעם.

ובאמת אחרי שפרסמו מש"כ כתשובה לשאלה של עסקן חשוב אחד בעניין זה, פנו אלי כמה מהעוסקים לאיסור וביקשתי כמה פעמים דאדרבא באם יש עדים שידועים איזה עדות על מערה עם עצמות שנמצא בדרך הרי מחוייבים לילך לבית דין קבוע שיגבה ממנו עדות [כמובן בחקירה ודרישה כראוי וד"ל], ולא שמעתי שום מענה וראיתי שדעתם מבולבל מאד ורק בהלה יש בהם. ובאמת שבדור כזה בעו"ה טוב יותר השתיקה כידוע, אבל היות והאמת אהוב עלי והרבה פעמים נשאלתי בעניין זה כמה שנים היות ומילידי המקום הנני והרי האמו"ר הגה"צ המרא דאתרא שליט"א שכבר דר ומורה במקום זה יותר מחמישים שנה והכיר זקנים שהיו בני מאה שנים ויותר שהיו רגילים במקום ולא פקפקו בדבר זה מעולם, [ועוד קיבל מצדיקים וקדושים עוד בעניין הכניסה לכהנים לציון

א. והנה קודם שאכנס לגוף העניין יש להקדים שוב ולומר שכל הנדון אין בו נפק"מ למעשה לגבי הדרך העולה לציון הרשב"י במירון, וכבר כתבתי מזה בקיצור במכתבי הראשון בעניין, ועתה אפרש שוב.

הנה זה ידוע ומפורסם לכל, שהדרך העולה בכביש הראשי לציון הרשב"י כבר עולים בו כהנים הרבה יותר ממאה שנה [ואף קודם שעשו הכביש מלפני 80 שנה היה שביל הליכה מקודם ואין ידוע בדיוק הזמן], והרי בכל היישוב הישן בצפת ובטבר"י ובירושלים ת"ו היה הרבה מאד משפחות כהנים מיוחסות ובניהם צדיקים מפורסמים ולא נשמע מעולם פקפוק בדבר, והרי היה ידוע לכל בני היישוב הישן האיך נעשה הכביש על גבי הדרך הישן, ולא נמסר באזהרה להזהר שנעשה ע"ג מערות, [כמו שנמסר כידוע במקומות אחרים בטבר"י וכו' ואכ"מ], ומעולם לא נפסק העלי' למירון, וגם הגאון הרב של עי"ה"ק צפת היה כהן ממשפחת הגר"י זילברמן שהיה המומחה הגדול בקברות והוא עשה ופעל וגאל הרבה מאד מהקברות בכל האזור וכולם הלכו בדרך העולה לרשב"י ללא שום חשש, [ועיין בספר הילולא דרשב"י מהגה"צ הרי"א"ז מרגליות זצ"ל שהביא שם דהגה"ק מסאטמר זיע"א ציווה להגה"ק מת"א זיע"א לעמוד מחוץ לבניין לפי שהיה מורה כדעות שאוסרים הכניסה למערה, אולם היה פשוט שכל הדרך בחזקת טהרה], וא"כ הרי פשוט כביעתא דכותחא דבכדי לבוא ולערר מקום מוחזק בטהרה [וואת מלבד חזקת טהרה שיש לכל קרקע עולם בסתמא עיין במש"כ במכתב הקודם], צריך להביא ב' עדים כשרים שיעידו

וכל הנ"ל מלבד שבכל חשש שעולה איכא הרבה ספיקות כמו שכבר נתבאר במכתבי הקודם וכמו שנלמד מדברי החת"ס בתשובה (יור"ד סי' של"ז) וכבר כתבנו שם בזה, וכל זה מלבד הדין הידוע דרשות הרבים ספיקו טהור, והרי מבואר במנ"ח (סוף מצוה רס"ג ד"ה והנה לא אמנע), דהוה גם דין לכתחילה וכן עולה פשוט מדברי החת"ס שם. [ועיין עוד מה שהאריך בזה בעמקות ובהוכחות בספר אמרי יעקב על הל' התלויות בארץ בסי' א' סעי' י"ד וע"ע במש"כ בסוף לעניין ס"ט ברה"ר]

ועוד מחוייב אני להודיע שראיתי שפירסמו איזה כתב שמצאו בגניזה, ועשו מזה עסק גדול כדרך אנשי הפירסום (וגם הדפיסו ספר עם כל מיני מאמרים בד"ת שאין בהם שייכות לעניין מירון אלא שהמדפיסים בעילום שם הדפיסו כדרך אנשי הפירסום וכו' הש"ת ירחם עלינו מהם ומהמונם) והנה הרי כל מי שיעיין בכתב יראה שאין מובן כלל מהיכן מדבר, ופשטות מדבר ממקום אחר כמו האידרא שבדרך בין צפת למירון וכו', ועכ"פ האיך אפשר לעשות עסק גדול מפתק שנמצא בגניזה והרי הרבה משפחות כהונה יראים ושלמים צדיקים וחסידים מצפת וטברי' וכו' לא מסרו בזה שום דבר והרי אין רחוק מזמנינו כל זה. וא"כ פשוט שאין בזה כל ריעותא, וכל מה שהסבירו הוא השערות ודמיונות. כמו שראיתי כותבים כל מני השערות וחלומות על מערות ובחלומות כאלו אפשר לאסור את כל היישוב הישן בארץ ישראל.

הנה אחר ההקדמה הנ"ל נבוא בס"ד לברר כמה יסודות כמה שראיתי ת"ח מתנגחים בדיני טומאת אהלות, היות שראיתי כמה דברים שהשיבו שלא ישרו בעיני מאד, ועוד כמה הערות כמו שיבואר בס"ד. ויש בזה נפק"מ לכמה מקומות.

ב. הנה איתא בגמ' נזיר (נ"ג:): "וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת וגו',

ואכ"מ], וכן פרסם בכתבו קודם ל"ג בעומר שהדרכים בחזקת טהרה ולא נשתנה שום דבר ממה שהיה. ע"כ אמרתי למען האמת לא אחשה ולד' הישועה.

אמנם ראוי לדעת דיש מקום לזהירות ורק מגדר של מהיות טוב שלא לצאת על המדרכה שסמוך לגדר שבצד מזרח [לכיון צפת] מאחר ואחורי הגדר יש בית קברות ידוע. וכזאת אנו אומרים מאז לכהנים שמהיות טוב שלא לרדת מהכביש כמו שרגיל לומר האמו"ר הגה"צ המרא דאתרא שליט"א. [אולם לעשות ציון גמור בחשש כזה שאינו בגדר ספק ממש אלא בגדר חשש ע"י שמועה צ"ע רב אם שרי לציין בארץ ישראל עיין סוגיא במו"ק ה' ע"ב וברמב"ם פ"ח ה"ט, ועיין כתובות כ: דמספק לא מחזקינן בארץ ישראל דעילה מצאו וטיהרו ארץ ישראל ודו"ק].

וכן יש מקום להתרחק ד' טפחים כדין השו"ע (סי' שע"א סעי' ה' ועיין בגר"א שם) מהמערה הידוע והמצויינת בצד הכביש מאחר וסתמו פתח מערה זה כמה שנים [אמנם בשר"ת מהרלב"ח סי' קמ"ב ס"ל דבבית סתום שע"ג הקבר אין לו דין קבר שטמא סביבותיו, אולם בתשב"ץ (ח"ג בתחילה) לא ס"ל כן, ואולי יש גם לומר דבני על פתח המערה או ע"ג כוכין של המערה לשם נפש הוה על כל זה שם קבר וגרע מבית סתום ולכן צריך להרחיק ד' טפחים, עיין בכל זה בר"מ בפ"ז, ובראב"ד שם ה"ז בכיאר דין סוכה, וע' משנה אחרונה בפ"ז דין סוכה, ובמרכה"מ (ח"ג בפ"ז)].

ולעניין דרך מהדרין שזה דרך חדש בהר, הנה למעשה כידוע שהרי כבר כל הדרך נבדק, שבשעה שעשו הדרך הניחו צינור בעומק כמטר וחצי ולא נמצא כלום ובמקום שלא חפרו עשו גשר מיוחד לכהנים, ובחלק העליון של הדרך היה שם דרך מפורסם מעולם שהלכו בו כהנים, ולא ידוע לי שנמצא שום דבר חדש שעפ"י גדרי ההלכה מצריך שם בדיקה חדשה ממה שלא היה ידוע עד עכשיו. דהרי אין חובת בדיקה ממקום ידוע כמבואר בסוגיא בנזיר ורמב"ם שם.

תחת הבית יש בה פותח טפח וביציאתו פותח טפח טומאה בתוכו הבית טהור עכ"ל התוס'.

והנה הבאנו דברי התוס' מאחר וכמה יסודות נשנו בדבריהם הק' בקיצור, דהנה מבואר משיטת התוס'.

א. דדין קבר שמטמא כל הקבר כמת הוא בקבר סתום באופן שיש טפח פתוח בין המת לקבר, ובכה"ג המאהיל על הקבר בכל צדדיו טמא. ולא אמרי' שהאהל הוא מחיצה היות והוא סתום מכל צדדיו וזה הוה ד"ת, וזה כוונת המשנה של נפש אטום, ובזה מיירי הבריתא הנ"ל בדין קבר.

ב. ודין טומאה רצוצה שמטמא רק נגד המת, הוא באופן שאין פותח טפח בין המת לאהל הסתום שמעליו ובכה"ג מטמא רק כנגד המת, וזהו הדין הנ"ל דאמר מר טומאה בוקעת ועולה טומאה בוקעת ויורדת, וגם דין זה נשנית במשנת נפש אטומה שם. אמנם שיטת ר"י בתוס' בב"ב (דף ק:) דגם בטומאה רצוצה שאין בו פו"ט מטמא כל סביביו ולא רק כנגד הטומאה, ולשיטתו צ"ע האיך יפרש משנת נפש אטומה [ועיין בחזו"א אהלות סי' ו' סקכ"א מש"כ בדעת ר"י ואכמ"ל].

ג. אבל היכא שיש פותח טפח ויש גם פתח פתוח ביציאתו טפח, בכה"ג הוה חציצה בפני הטומאה, ובזה מיירי המשנה של ביב קמור וכו'. וכל הנ"ל ס"ל גם להרא"ש, ומקצת רבותינו הצרפתים כמבואר ברמב"ן בב"ב (דף ק ע"ב).

והנה לשיטתם ז"ל הא דמדלגין ע"ג ארונות לצורך מצוה כמבואר בסוגיא בברכות שם, מיירי בארונות שיש בהם פותח טפח, וכן שפתוחים מן הצד, שבכה"ג מה"ת אין מטמא מי שמאהיל עליו אלא דגזרו בזה טומאה דרבנן אטו אין בו פותח טפח ובמקום מצוה וכו' לא גזרו, והא דמדלגין סתמא משום שכן היה קבלה בידם סתם ארונות יש בהם פותח טפח. אמנם לשיטתם ז"ל לא מצאנו גזירה זו דרבנן רק בארונות אבל לא בבית סתום, דהרי

על פני השדה זה המאהיל על פני המת, בחלל זה אבר מן החי ויש לו להעלות ארוכה, חרב הרי זה כחלל, או במת זה אבר הנחלל מן המת, או בעצם אדם זה רובע עצמות, או בקבר זה זה קבר סתום דאמר מר טומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת ע"כ.

ובמפרש שם "זה קבר סתום" שאין בו חלל טפח מן המת והגולל שמטמא, דאמר מר טומאה בוקעת ועולה ונעשה קבר כגופו של מת עצמו והמהלך עליו אע"פ שאין נוגע אלא מאהיל טמא.

ובתוס' שם בד"ה דאמר מר כתבו וז"ל, דאמר מר טומאה בוקעת ועולה בכדי אייתה דהא לא איירי בקבר דהכא מטמא אפי' שלא כנגד הטומאה עכ"ל.

וביאור דבריהם הק', דהרי מה שנלמד בכריתא או בקבר זה קבר סתום, הכוונה הוא שלקבר יש דין מת ממש שהטומאה מתפשטת בכל הדפנות והוה כל הקבר כדין מת ממש, ואילו הא דאמר מר טומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת זה הוה דין טומאה רצוצה שמטמא רק כנגד הטומאה באופן שלא מהני לחצוץ, ולכן כתבו התוס' דבכדי אתיא דין זה הכא.

ובחילוק בין טומאה רצוצה לבין טומאת קבר כתבו התוס' (ד"ה חרב) וז"ל והכא איתא בספרי או בקבר זה קבר סתום שמטמא כל צדדין אפי' ריקן שבו. ודוקא שיש פותח טפח בין המת לקבר שעליו, אבל אין פותח טפח אינו מטמא כל צדדין אלא טומאה בוקעת ועולה כנגדו דהיינו כנגד המת דוקא, והביא רבינו שמשון נ"ע רא"י מפ"ז דאהלות נפש אטומה הנוגע בה מן הצדדין טהור מפני שהטומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת, ואם היה מקום הטומאה טפח על טפח טמא מפני שהיא כקבר סתום. והא דאמרי' (ברכות י"ט:) רוב ארונות יש בהן פותח טפח צריך לומר שאותן הקברים פתוחים מן הצד ואין עליהן דין קבר סתום אם לא שכל הצדדים סתומים, והכי תנן באהלות (פ"ג מ"ז) ביב שהוא קמור

מניחין את המתים לתוכן וכו'.

והנה מבואר בדבריהם ז"ל דבין היכא שהניחו ארונות, ובין היכא שקברו בכוכין עשו בסתמא הדבר באופן שיוכלו לעבור עכ"פ מה"ת ע"ג, [אמנם צ"ב אחר שסתם ארונות היה להם פתח בכדי שלא יטמאו המאהיל עליהן עכ"פ מה"ת א"כ אמאי כתב הרשב"ם שהניחו עוד טפח מע"ג הארונות למערה, ואולי בארונות שקברו עשו באופן אחר ולכן הוצרך טפח גם במערה, ועיין ברשב"א בברכות שם שכתב שיש שפירש בשם רש"י דהארונות מיירי בארונות הטמונין בכוכין והטפח הוא בין הארון לכוך וזוה מישבין השאלה משום גולל ודופק עיי"ש, והנה נמצא לפי"ז דגם לרש"י סתם מערות איכא טפח חלול בין הארון למערה].

והנה הרמב"ם בפ"י המשניות באהלות בפ"ז (משנה א') וכן בפ"י הרע"ב (שם) מבואר דהארונות שקברו בהם נעשו בחלל טפח, וכמו שמבאר התוס' יו"ט, דברי שא דמתני' דתנן נפש אטומה הנוגע בה מן הצדדין טהור מפני שטומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת דמיירי שלא היה חלל טפח מיירי שלא קבר בארון [דהרי בארון איכא חלל טפח] ולכן מטמא טומאה רצוצה מכנגד הטומאה, אבל סיפא דמתני' דתנן אם היה מקום הטומאה טפח על טפח על רום טפח הנוגע בה בכל מקום טמא מפני שהיא כקבר סתום מיירי דקבור בארון שחלל טפח ולכן דינו כקבר, וזה כשיטת התוס' הנ"ל דהיכא דליכא גם פתח פתוח טפח הוה הדין של קבר דמטמא כל סביביו כמת.

וכתב התוס' יו"ט שהרמב"ם בחיבורו (בפ"י"ב מהט"מ ה"ו) חזר בו, והיינו דבחיבור הרמב"ם מבואר דבארון עץ חלל טפח אין מטמא כלל דחוצץ, אולם היכא שהטומאה בקבר בחלל טפח סתום מטמא כל סביביו כדין קבר. ועיי"ש בתוס' אנשי שם שהביא ליישב שלא יסתור לחיבורו. עכ"פ מדבריהם גם עולה דגם לרמב"ם סתם ארונות יש בהם חלל טפח אף בקבורה.

לשיטתם הא דב"ב (דף יב.) בבית שפרץ פצימיו מטמא כל סביביו הוא מדין קבר סתום, ולא מגזירה דרבנן. משא"כ לשיטת רש"י דלקמן הרי איכא גזירה דרבנן דאטו לא יהיה בו פתח גם בבית דהוה דומיא דקבר, אולם בסתם חלל טפח דומיא תיבת המגדל וביב הקמור בזה לכו"ע לא גזרו אטו אין בו פתח טפח.

אמנם לגבי מערה אי איכא גזירה דרבנן היכא דאיכא חלל טפח, הנה לשיטת רש"י דגזרו בבית א"כ לכאו"כ כ"ש אף במערה, אמנם לשיטת התוס' לשיטתם בבית לא הוה בו גזירה דרבנן, ולפי"ז מצאנו שגזרו רק בארונות א"כ צ"ע אי גזרו במערה היכא שיש חלל טפח וגם פו"ט, ובחת"ס (יור"ד סי' ש"מ) ס"ל בדעת התוס' דאיכא במערה גזירה דרבנן, אמנם לענ"ד צ"ע דבלשון הרשב"ם שם משמע שעשו במערה רומן ז' בכדי שישאר חלל טפח כדי שלא יטמאו העוברים משמע דלגמרי לא יטמאו, ומש"כ בתוס' דזה הוה רק לגבי טומאה דאורייתא ולא לגבי טומאה דרבנן אפשר לפרש כוונתם לגבי עיקר הדין של ארונות ודו"ק שם, אמנם נאמנים עלינו הבנת החת"ס בתוס' דכוונתם דהגזירה הוא אף במערה, ובחת"ס שם מסיים דהשיטה המחזורת הוא שיטת הראב"ד דלפי"ד לא גזרו כלל ככה"ג ולכן עשו חלל טפח במערות וכו' באופן שיהיה אפשר לילך גם לכתחילה בכל ענין ע"ג המערות, והנה גם לשיטת הרמב"ם דהדין דמדלגין היינו ע"ג הארונות מיירי מארונות עץ סתומים א"כ הרי ליכא מקור דאיכא גזירה דרבנן בקבר שפותח טפח ושיעור טפח מקום פתוח לטומאה לצאת.

ג. והנה בב"ב שם מפורש, דטעמא דעשו מערות רומן שבעה הוא כמבואר ברשב"ם דנעשה בכדי להכניס הארון בריוח וגם להיות אויר טפח בין הקרקע לארון שלא לטמא העוברים דרך המערה עכ"ל רשב"ם. ובתוס' שם איתא וז"ל ומפרש ריב"ם שהוכיח שלהם היו פתוחים מן הצד שהיו

דיש אהל חוצץ דהרי איכא טפח חוצץ אפ"ה גזה"כ דמטמא מדין קבר, והיינו שהקבר עצמו נעשה כגופו של המת, [ועיינין בחידושי הגר"ח מש"כ לבאר באם נוסף ע"ז גם דין טומאה רצוצה ואכמ"ל]. אולם כל זה בקבר הבנוי אבל לא בקרקע עולם, דבקרקע עולם ליכא דין קבר וממילא אזלי' לדין הקבוע דאהל חוצץ בפני הטומאה אף שסתום. אבל מכנגד הפתח הרי הוא מטמא ומבואר בחזו"א (אהלות סי' ז) דטעם דנגד הפתח מטמא משום שסתימת הפתח הוא מה שעשה ע"י בנין וא"כ למקום זה יש דין קבר, אולם נגד הקרקע עולם אין מטמא לרמב"ם דלקרקע עולם אין דין קבר.

והנה מש"כ בתפארת ישראל בקרית ארבע בסי' ג' סק"ו צע"ג דהרי ברמב"ם שם מפורש דאין מטמא כנגד הקרקע עולם וכמבואר בחזו"א שם עיי"ש בס"ק ג' וס"ק י"א שמבואר ששיטת הרמב"ם דכל היכא שטמון בארץ בקרקע עולם ואין בולט אין הטומאה רק כנגד הפתח, ושכן גם דעת הר"ש (פ"ט מט"ו), ועיי"ש בס"ק ג' מש"כ בדעת הגר"א בא"ר דכנגד הטומאה בוקעת ועולה וכתב ע"ז החזו"א דלשאר מפרשים אין מקור לשיטת הגר"א שם בפי' המשנה דנפש אטומה. וכן מבואר גם בשיטת הרמב"ם בספר סדרי טהרה בפ"ט הט"ו דכל שאין בולט מקרקע עולם אין מטמא אלא כנגד הפתח, אלא דשם מבאר דטומאת הפתח הוא משום מקום העומד לטומאה לצאת, ובחזו"א משמע דטעמא משום שהפתח הוא קבר העשוי בידי בני"א, ויש בזה נפק"מ כמובן. וע"ע בכס"מ שם.

והנה זה ברור דאה"נ דהיכא דליכא אהל טפח מע"ג הטומאה בכה"ג ליכא דבר החוצץ בפני הטומאה, ובכה"ג איכא דין טומאה רצוצה, ובהו"א אין נפק"מ בין קרקע עולם למקום אחר, דדוקא לענין חידוש דין קבר שמטמא אף שיש אהל טפח החוצץ בזה צריך דין מיוחד של קבר וזה אינו בקרקע עולם וכמבואר בדברי הרמב"ם בפ"ו. ובהו"א בס"ד

[ומה שראיתי מי שכתב דלרמב"ם הדין דסתם ארונות פו"ט הוא בארון זמני על פני השדה הרי מבואר דאינו נכון, וגם מש"כ דלרמב"ם הדין המבואר בהל' טומאת מת (פי"ב ה"ו) שארונות עץ אין מטמאין אף בסתום הוא רק בארונות שקברו לזמן גם זה אינו נכון, אלא דהרמב"ם מחדש מדין מדלגין ע"ג הארונות דדין קבר לא נאמר בארונות עץ אלא בקבר הבנוי כמבואר לקמן].

ד. והנה שיטת רש"י בברכות שם, ורשב"ם בב"ב שם, ורשב"א בברכות שם, דבכל ענין דאיכא חלל טפח בארונות וכו' הוה חציצה ואין מטמא מע"ג מה"ת אלא דבארונות גזרו חז"ל אטו אין בו חלל טפח, ולרש"י ותוס' איכא גזירה זו גם במערה, ובבית נחלקו רש"י ותוס' אי איכא גזירה דרבנן כמבואר לעיל. ולרש"י (בב"ב דף יב) איכא גם דין הרחקה ד' אמות אף בבית דסיים מחציאתא ובתוס' חלקו ע"ז דהמחיצות הוה היכר, וקיי"ל כהתוס' בשו"ע סי' שע"א דבעי להרחיק ד' טפחים.

ה. והנה שיטת הרמב"ם [בחבורו בהל' טומאת מת ועייין בתוס' יו"ט בפ"ז דאהלות], דהיכא דליכא חלל טפח הוה טומאה רצוצה דמטמא נגד הטומאה, כמו שעולה מהמשנה דנפש אטומה, והיכא דהוה חלל טפח וסתום הוה דינו כקבר ומטמא כל הקבר כדין מת, וזה בעיקרו כשיטת התוס'.

אמנם ברמב"ם מתבאר יסוד חדש דכל זה דווקא היכא דבנה קבר או בגל של אבנים (עייין בפ"ז ה"ה) משום דנעשה ע"י בני"א, אולם קרקע עולם אין בו דין קבר. ר"ל דבקרקע עולם אין דין שהדפנות עצמם יטמאו כמת, ולפ"ז ממילא ה"ה דליכא טומאת אהל במאהיל על הקרקע עולם היכא דאיכא טפח בין הטומאה לקרקע עולם דהרי איכא אהל חוצץ לטומאה, דהרמב"ם (עייין בפ"ו ה"ח) למד מהתוספתא (בפ"י דאהלות) דכל הדין דנפש אטומה דבו נשנית דין הקבר מיירי מקבר הבנוי ע"י בני"א, וכו' נתחדש הדין דאף

היינו הדין שמטמא כל סביביו במגע, ולגבי טומאה זו של מגע לא הוזהרו כהנים ונזיר, כן נתברר שיטה זה על נכון במו"מ עם ת"ח ודו"ק], ומשמע דהא דהטומאה בוקעת ועולה היות ואין טפח פנוי הוא רק כנגד הטומאה משא"כ לתוס' שכתבו דמליא טומאה בכל החלל ודו"ק, אבל היכא דליכא כלל טפח בקבר בכה"ג שם נאמר רק הדין של טומאה רצוצה שבוקעת ועולה ובוקעת ויורדת, דהנה מבואר דשיטתו הוא דס"ל דדין קבר הוא דווקא במקום שיש מקום של טפח דבלא"ה אין ע"ז שם קבר (ועיין בחידושי הגר"ח מש"כ שם בכמה אופנים) ובכה"ג הוה טומאה רצוצה, אולם היכא דאיכא חלל טפח בין הטומאה לבין האהל הרי בכה"ג הוה בו דין אהל החוצץ, וס"ל דליכא טומאת מת לכהנים מעליו אף מדרבנן כמבואר בחת"ס שם, אלא דמטמא במגע משום טומאת גולל וקבר אלא דהכהנים לא הוזהרו על זה. וכן הסכים בחידושי המאירי בנזיר (נד.). וכתב ע"ז החת"ס ששיטת הראב"ד הוא השיטה המחזורת דעולה בזה ליישב כהוגן כל הסוגיות עיי"ש, ועיין בחזו"א במה שהסתפק בשיטת הראב"ד ואכ"מ.

ז. והנה ראיתי שהביאו דבר חידוש דאף לשיטת התוס' וסייעתם דהיכא דהוה מקום סתום הוה דינו דין קבר סתום, הרי הדין הוא מבואר בתוס' (בב"ב דף יב) ובתשובת הרשב"א (ח"א סי' קל"ו) דאף היכא שנסתם הבית כל שלא פרץ את פצימיו עדיין אין נחשב לקבר סתום, ולפ"ז כתבו יסוד דכל מערה ומקום שנסתם מאליו א"כ הרי בכה"ג לא הוה כדין פרץ את פצימיו וא"כ הרי דינו כמי שיש לו פתח, והרי נתבאר בדברי כמה הראשונים שעשו את המערות בענין שיהיה פתח טפח כמבואר לעיל, וא"כ אף עתה שסתום לפנינו דינו כפתוח. והנה אחר ההתבוננות נלענ"ד דיש מקום גדול לחידוש זה, דהרי כל יסוד דין קבר לשיטת התוס' והרמב"ם וסייעתם הוא דין חדש שנתחדש

יצאתי יד"ח לבאר שיטת הרמב"ם מכל מה שראיתי לדבר מזה, דהכין הוא ברירא דמילתא בשיטת הרמב"ם למי שיעיין בדין זה. וע"ע בשיטת הגר"א בא"ר שם במתני' דנפש ובמש"כ החזו"א ע"ז שם בסי' ז' ואכמ"ל. והנה ראיתי למי שכתב להעיר מחזו"א סי' כ"ג סקי"ג ומסי' כ"א סק"ח דמשמע דנקיט דאף בקרקע עולם נגד הטומאה בוקעת ועולה, ומכח זה חילקו בין היכא שנאבד הפתח לבין היכא שלא נאבד הפתח, דברים אלו אינם נכונים כלל וכלל ואינם ראויים להיאמר לפי שורש הדין אין בזה שום חילוק, דאדרבא לפי ביאור החזו"א בטעם הטומאה נגד הפתח הוא משום דין הקבר שנעשה במקום זה ע"י אדם א"כ פשוט שאין חילוק כזה, אלא בפשטות החזו"א נקיט שם כפי שיטת הגר"א שס"ל כן כמבואר ואין זה בשיטת הרמב"ם וז"ב.

אמנם אכתי צ"ע אי פליגא ע"ז הרשב"ם והתוס' דהרי בדין מערות השנויין במתני' (בב"ב דף ק) כמבואר לעיל, לא חילקו בתוס' בדין קרקע עולם. ובפשטות דבריהם משמע דאף מערות שהם קרקע עולם איכא דין דקבר, וצ"ע.

ו. והנה שיטת הראב"ד (המבואר בהשגות בדינים הנ"ל) דכל היכא שיש קבר סתום ואיכא טפח בין הטומאה לאהל הרי זה חוצץ בפני טומאת מת, ובכה"ג איכא רק טומאת מגע מדין גולל וקבר שאין מטמא בנזיר וכהן לשיטתו. וכל טומאת קבר הוא דווקא היכא שאיכא טפח בקבר אלא שהטומאה ממעטת שיעור הטפח, ובכה"ג נתחדש טומאת קבר שמטמא כל סביביו במגע כיון דאיכא טפח "לקבר", וגם הטומאה הוא כטומאה רצוצה דבוקעת ועולה היות דליכא טפח פנוי, [דהיינו, דס"ל דחידוש טומאת קבר הוא שהקבר מטמא כל סביביו במגע, ולא ס"ל דהוה כגופו של מת כשיטת הרמב"ם, וזה שהטומאה בוקעת ועולה הוא מטעם דאין טפח פנוי, אולם אפ"ה איכא טומאת קבר היות ויש טפח בכל הקבר, וטומאת קבר הוא

שפיר י"ל דכל שנסתם מאליו ליכא ע"ז שם קבר. וכן יש לפקפק אם נימא דשיטת התוס' וכו' דאף בקרקע עולם איכא דין קבר א"כ כל שנעשה לקבורה י"ל דהוה קבר היכא שבמציאות אין פתח טפח, משא"כ בבית דלא נעשה לקבורה, אולם אין מוכרח היכא שהסתימה נעשה מאליו, שהכוונה היה בתחילה שלא יהיה סתום, ודו"ק הייטב.

והנה היכא שהכווין פתוחין ואיכא טפח פנוי בזה ס"ל בספר חזקת תהרה [ואין הספר תח"י אלא כן נתבאר לי ע"י הרה"ג בעמ"ח שליט"א] דאף שהמערה סתומה אין כאן דין קבר סתום, ויסוד הדבר דהנה מוכח מדברי הראשונים [תוס' רמב"ן ריטב"א ר"ן ועוד] בסוגיא בב"ב דף ק: דסדר הדברים במערות שהיו נותנים הארון בתוך כו"ך של ז' טפחים גובה, באופן שאיכא טפח פנוי בין הארון לכו"ך, וגם הכו"ך היה פו"ט, והנה לפ"ז דין הקבר היכא שסתום הכו"ך הוא רק על הכו"ך, ועל המשך המערה ליכא דין קבר [אלא דהיכא שהכו"ך פתוח למערה נמצא שהטומאה מתפשט לכל המערה מדין אהל], ודבר זה מוכח ממה שכתב התוס' (ד"ה ותו התנן) והראשונים דמעל המערה מטמא מדרבנן רק כנגד הכו"ך, והיינו שכנגד הכו"ך איכא טומאה דרבנן דגזרו שמא לא יעשה טפח ופו"ט והוה על הכו"ך דין קבר, אולם בהמשך המערה שלא כנגד הכו"ך ליכא טומאה דרבנן וזה פשוט, וא"כ אכתי י"ל דכל שהכו"ך הוא פו"ט אף שהמערה סתומה א"כ נמצא שאין כאן דין קבר סתום דסתימת המערה אין עושה שם קבר, דהרי כל החידוש שבדין קבר אינו כפי שיש שמבינים דכל שאין מקום לטומאה לצאת לאויר העולם הוה דין קבר סתום לשיטת הראשונים דס"ל דכל שסתום הוה קבר, דהרי בית שהמת בתוכו שנסתם ולא נפרץ פצימיו אין בו דין קבר, והרי לרמב"ם כל קרקע עולם סתום אין בו דין קבר, וגם בארונות של עץ הסתומין ליכא דין קבר, ובתוס' (בב"ב ק: שם) מבואר לגבי דין תיבת

וכמו שנתבאר, דאף שאיכא דין אהל דהרי פתוח טפח, והרי כלל הוא דאהל חוצץ, אפ"ה נתחדש במקום סתום שיש בזה טומאת קבר, ולרמב"ם דווקא שבנוי או בצרורות וכו' אבל לא בקרקע עולם וכמבואר, אולם הרי חזינן בדין בית בב"ב שם דאף דהוה סתום מ"מ כל שלא פרץ את פצימיו עדיין לא נקרא סתום, א"כ הרי שפיר משמע שכל שלא נעשה לכוונת בנין קבר אין ע"ז שם דין קבר, דדין קבר הוא דוקא שעושה נפש אטומה. ומה שראיתי להקשות ע"ז מדין המבואר בספ"ג חור שחוררהו וכו' ומדין עפר שבטלו עיין סוכה דף ד. דכל שנתבטל הפתח הוה כסתום וכו' איני רואה בזה כלום דמיון אפי' כמין אוכלא לדנא דהתם מיירי מגדר אהל, והיכא שבמציאות יש כאן אהל אף שלא נעשה ע"י אדם, אולם הכא הנדון הוא בכדי לחול עליו שם קבר, והרי חזינן דאף בסתום כל שלא פרץ את פצימיו לא הוה סתימה אף דבמק"א חזינן דאף סתימה של עראי חוצץ בפני הטומאה עיין בפרק לא יחפור (דף כ.). ובתוס' שם, אפ"ה בנד"ד חזינן דלא נקרא סתימה כל שלא פרץ את פצימיו א"כ הרי ראי' דבעי עשיה לשם קבר, וא"כ יש מקום גדול לחדש דגם בדבר שנסתם מעצמו במשך השנים לא מקבל עי"ז שם קבר, אבל אנכי בעניי אף שנראה לענ"ד דיסוד אמיתי הוא לא אוכל לסמוך ע"ז בדיני אהליות ללא ראי' מפורשת מדברי הראשונים, וצ"ע לזמן אחר ויש לברר אצל רבותינו גדולי זקני החכמים והמורים מה דעתם על חידוש זה. והנה שוב הראוני דבריטב"א על ב"ב (קא.) משמע סתירה לזה דמבאר שם דאיכא חשש בכוכין דמיירי שם בחצר המערה לר"ש שנתבטל הפותח טפח, וא"כ הרי משמע שאף אם נעשה מאליו סתום הוה דין קבר סתום, אולם י"ל דהרמב"ן והר"ן דמפרשים שם דהוה רק טומאה דרבנן אפשר דלא ס"ל כן, וכ"ש ד"ל דלשיטת הרמב"ם דבקרקע עולם ליכא דין קבר הרי דס"ל דדוקא היכא שנבנה לקבר הוה ע"ז שם קבר וא"כ

טומאה טהור ולפוסקים הנ"ל הוא אף דין דלכתחילה [ולא דמיא להא דע"ז ל"ז ע"ב ובר"מ פט"ו מהל' אבות הטומאה היתם מיירי בבא לעשות טהרות לכתחילה ובקל יכול לטבול וז"ב, אמנם איכא חשש בלילה לפי שיטת התוס' בסוטה כ"ח ע"ב מהירושלמי, ועיין במהרש"ם ח"ד סי' י"ד, אמנם בחת"ס שם מוכח דלא חשש לזה והרי גם ברמב"ם לא חילק בזה, ועיין עוד בצ"ח בברכות י"ט לגבי היכא שיש טומאת גולל דבכה"ג ליכא הדין של ספק טומאה א"כ ליכא לכמה מהצדדים דין זה ודו"ק], א"כ לא ידעתי בעניי כלל מקום להוראת חומרא בדבר במקום שמצטרף כל הספיקות הנ"ל, אמנם בוודאי שאין להקל ללכת על מקום וודאי דהרי איכא חשש שברכות השנים נעשה טומאה רצוצה. [אמנם יש להתיישב היכא צריך לחשוש שלא נשאר אף טפח בין העצמות לגג המערה].

ומה שראיתי מי שכותב שההכרעה הוא להלכה כשיטת התוס' וסייעתם דמקום סתום מטמא כקבר [וכן הוא ברמב"ם לבר בארון עץ או בקרקע עולם], לא ידעתי מה הוא שח כלל ואין הדברים ראויים להיאמר דמאן ספון להכריע בדבר שנחלקו בו גדולי הראשונים כמבואר והוא דבר שלא הכריע השו"ע והרמ"א בספר השו"ע, ועיין בפנ"י בברכות שם דמשמע דנוטה לשיטת רש"י והראב"ד והרשב"א, וגם בערוך השולחן סי' שע"ב הביא הדבר בספק שקול [ואדרבא שיטת רש"י וכו' הביא בלשון אבל וידוע כללי הפסק בזה עיין בפמ"ג בכללי הפסק, ובחת"ס בתשובה כתב דשיטת הראב"ד הוא השיטה החמורה, א"כ לפנינו בוודאי הוה הדין ספק וזה פשוט וברור].

ובודאי במקומות שאפשר הרי כדאי הדבר להתעסק לבדוק ולעשות לצאת מכל חשש בדבר המסור לרבים, אבל בוודאי אין מקום כלל להוראת חומרא בדבר שעפ"י גררי הלכה הוא התר גמור, אלא א"כ ירצו גדולי הדור להחמיר משום מיגדר מילתא הרי כן הוא דרך

המגדל דבכלים ליכא דין קבר אף שסתום, וא"כ פשוט דדין קבר הוא דין שנתחדש בקבר הסתום, וא"כ י"ל דבאופן שהכוין פו"ט הרי שאין כאן קבר אף שהמערה סתומה, והנה י"ל דאף דלתשב"ץ דס"ל דלא כפשיטות של המהרלב"ח דבית סתום שע"ג הקבר אין בו דין קבר וס"ל דבבית סתום איכא דין קבר שמטמא כל סביביו, אולם אכתי י"ל דבנדון שהכוין פו"ט אלא שהמערה סתומה בכה"ג גרע עוד מבית סתום שע"ג קבר שהרי התם יש קבר ובית סתום עליו ודו"ק, ואנכי בעניי אכתי צ"ע בכל זה.

ח. והנה אתה הראת לדעת דאם יש לנו מקום שיש בו ספק מערה, הרי יש לנו כמה ספיקות בדאורייתא וספיקות כדרבנן, (ועיין בגדר ס"ס בדאורייתא וספק כדרבנן בירור"ד סי' פ"ד וסי' ס"ו ועוד), דיש ספק יסודי אם איכא כאן מערת קבורה דהרי כל קרקע בחזקת בתולה היא, וספק אם יש בה עצמות ולא פינוי העצמות כמו שהמציאות שהרבה מערות אין בהם עצמות שפינוי אותם וכמבואר ספק זה בחת"ס (ירור"ד סי' של"ז) והרי בכדי שעצמות יטמאו באהל צריך שיעור רוב בנין, רוב מנין, גלגולת שלא נחסר כשיעור סלע, והשדרה שלא נחסר צלע, או רובע קב עצמות עיין כל זה בפ"ב ופ"ג מהל' טומאת מת, והרי רוב המערות הם לכה"פ פותח טפח וא"כ הרי לשיטת רש"י רשב"ם רשב"א ראב"ד ליכא טומאה במאהיל עליו, ועוד דאם הוה מערה שחצוב בקרקע עולם כמו שרגיל בגליל הרי גם לרמב"ם ליכא טומאה מעליו אלא רק כנגד הפתח [באם הפתח אינו קרקע עולם עיין לעיל ודו"ק] והיינו היכא שאיכא פותח טפח, ועל כל זה מצטרף שיטת הראב"ד בכהני דידן דאף דהדגמ"ר והחת"ס הסכימו בדרך אחר לראב"ד [עיין שד"ח אריכות אם הוה לראב"ד דאורייתא או דרבנן] אולם הגרע"א בתשובה (מהדו"ת סי' י"ח) ובשואל ומשיב (מ"א ח"א סי' מ"ו) מצרפים זה לספק כידוע ואכמ"ל, ועל כולם הרי ברה"ר הלכה פסוקה דספק

לאמרו כלל בספק שבא למקום מעלמא בקרקע עולם והרי זה כ"ש ממה שהסכימו הרש"ל הט"ז והש"ך והמג"א והפמ"ג וכו' דאף בקדירה ליכא דין חזקה אף בנמצאו ג' בדבר שבא מעלמא כמש"כ לעיל, ועוד דאפי' לשיטתם הרי כל דין מיעוט המצוי ביכא שא"א לבדוק שרי אף לכתחילה לאכול כמבואר ב"ור"ד בסי' פ"ד סעי' ט' מתשו' הרשב"א עיי"ש [והרי גם הכא איכא כמה גם עוד ספיקות כמו שנתבאר וע"ע ב"ור"ד סי' ל"ג בט"ז ס"ק י"ח בכיאר שיתת הרמ"א בחיוב הבדיקה במיעוט המצוי], וכל דבר שהוא טירחה גדולה לבדוק הוה כדין א"א לבדוק כידוע בפוסקים בכ"מ. ובעצם המציאות הוא גם מופרך דהרי אם יקחו כל "המטר" של כל השטח לעומת המערות קבורה שנמצא הרי לא יגיע אף לאחוז אחד, ועוד הרי מעולם בנו בנינים בכל הסובב ובניין המושב זקנים הרי הוא בניין ישן מאד, והרי בניין הציון עצמו הוא בניין גדול מאד מאד שבנוי בשיפוע ההר כג' ד' קומות ולכל זה צריך וודאי יסודות וחפירות, וכתבתי ראיות אלו אף שא"צ כלל לעצם הדין בשביל להוציא מליבם שאין בדבריהם ממש, ובאמת לא המצא שום מקום שחוששין למיעוט המצוי ממקום למקום בדבר דאתי מעלמא דכל מקום יש לו חזקה בפני עצמו, וכל מיעוט המצוי הוא דווקא בדבר שהורע חזקת אותו דבר אחר שהוברר שבטבע מצוי בו הרחש, או במילתא שחזקתו בא ע"י רוב או ע"י מעשה ועתה נמצא שאינו מן הרוב, [והרי כל דבר שאין מתכוון דמותו שרי כל שאינו פ"ר, וניזר חופף ומפספס כל שאינו פ"ר, ופשוט שלא נאמר דהיכא דהוה מיעוט המצוי דאסור, דבדבר שתלוי במקריים לא שייך דבר המצוי, וע"ע גדולה מזה בט"ז בא"ח סי' שט"ז סק"ג ודו"ק, וע"ע הסוגיא בפרק כל שעה כ"ה ע"ב ודו"ק ואכמ"ל]. וזאת מלבד גוף המציאות שמופרך כמבואר, ואין זה אלא גיבושי חומרות שלא כהלכה.

התורה מדור דור, ובדבר שרצונם בכך הרי יכתבו ויחתמו בטבעת המלך להודיע לבני האדם דעת תורה. ואני לא באתי אלא לברר ההלכה למען אדע להשיב למי ששואל עפ"י יסודות ההלכה כי זאת הוא חובתינו וזכותינו בעולם והשי"ת יצילינו מכל מכשול.

והנה בעניין בדיקת כ' אמה היכא שנמצא ג' קברים שאינם ידועים, או במצא ג' כוכין וכו' שאינם ידועים וכמו שנפסק ברמב"ם בפ"ט עיי"ש כל הפרטים, הנה כבר נתבאר במכתב הראשון שבדיקה זו לרמב"ם והראב"ד הוה בדיקה מדרבנן, דהרי מה"ת כל קרקע בחזקתה ואין מחזיקין טומאה ממקום למקום ושם הארכנו קצת בזה שברמב"ם גופא מבואר שהוא מדרבנן דמפרש מתני' דהתם דכהן אינו נטמא לתרומה בעפר שהביאו ממקום שלא נבדק, וכן מבואר בראב"ד דהוה דרבנן בסוף הפרק שם, והנה לא מבעיא לשיטת הרש"ל והט"ז והש"ך ורוה"פ ב"ור"ד ססי' נ"ז (וסי' פ"ד ט"ז סקי"ד) ומג"א בא"ח סי' תס"ז ס"ק י"ב דדבר הבא מעלמא לא הוה בתלתא חזקה כלל א"כ כ"ש הכא, אלא דכאן החמירו לכתחילה מדרבנן, אולם אף לחלוקים הרי הכא עדיפא דהרי נוסף דאין מחזיקין ממקום למקום, ועיין בחק יעקב שם דכתב דקצת רא"י נגד המג"א מהא דשכונת קברות בנוזר ס"ה ע"כ, נראה לענ"ד דלא נתכוון להוכיח מהדין של בדיקת כ' אמה, אלא דכמה דינים יש בשכונת קברות לגבי פינוי ותבוסה עיי"ש בסוגיא וברמב"ם שם, ובזה כתב דקצת יש להוכיח מהא דאמר' דבנמצא ג' הוה דין שכונת קברות דנקברו מדעת באופן של שכונת קברות ולא אמר' דכל אחד הזדמן קברותו, וע"ע במקור חיים, וע"ע בשו"ת בית שלמה יור"ד ח"ב סי' רי"ט, אמנם בכל אופן ברמב"ם ובראב"ד שם מוכח בפשיטות דהוה דין דרבנן.

ומה שראיתי איזה סברא של חשש של מיעוט המצוי וכו' הוא דבר המופרך מעיקרא הן מצד ההלכה והן מצד המציאות שא"א

אף בתוך כ' אמה הוא מדרבנן דהרי לרמב"ם אף קודם הבדיקה אין העפר שהוציאו מטמא אף מדרבנן אף לתרומה אף שידוע כמה מעלות עשו חכמים לתרומה וזה ברור ופשוט ובחינם תולה בוקי סריקי בגדולים. ובעיקר הדבר היכא שמצד עיקר הדין וכל פרטי הדין ושיוצא מכלל הספיקות דלעיל דצריך בדיקה של כ' אמה אנכי בעניי איני מורה בזה, אולם היכא שהשאלה נוגע רק בהליכה ע"ג מערות ולא בחצר המערה ובתוך המערה, דבכה"ג איכא עוד כמה ספיקות כמבואר, בזה הדבר נוטה להתר אף לכתחילה, ולמעשה צריך בכל מקום לדון כפי המציאות של כל מקום. וכבר הובא דבשו"ת מנח"י (ח"ח סי' קכ"ב) בנה יסודו להיות דאין בקיאיין בבדיקה זו א"כ אין חובה בזה משום דא"א להתברר וכבר כתבו מזה, ולעניין המציאות במירון כבר כתבנו למעלה. והשי"ת יצילנו מכל מכשול וטעות ונוכח במהרה לאפר הטהרה.

סיימתי כמקצר ועולה ומקצר ויורד כפי מיסת הזמן שנפנה בס"ד בעיתים חלוקים לכך ביום כ"ג מר חשוון תשע"א לפ"ק.

והנה עדיין יש לבאר דהלא מצאנו במתני' אהלות פי"ו (מ"ב) ובסוגיא בכתובות דף כ' ע"ב בדין התלוליות שסמוך לבית הקברות וא"כ לפ"ז ניהוש בכל מקום שנמצא ג' קברים גם לתוליות ולא תסגי בבדיקת כ' אמה, אמנם נלענ"ד דדין תלוליות הוא דוקא במקום מסוים שיש בה חשש וצד ריעותא מצד עצם מקומו ולכך נשנה הדין דווקא בתלוליות ולא שסתם גזרו בכל הסמוך לבית הקברות, והיינו שהיה ידוע להם איזה מקומות שנקראו תלוליות ושבהן יש איזה ריעותא לחשוש, ושור"ר שכן משמע בסדרי טהרה עיי"ש. ודין שדה בוכין הרי משמעות הדברים דהוה מקום ידוע ששמו כן הוא. ומה שראיתי במי שר"ל דמקום שיש כמה קברים הוה לכל המקום דין בית קברות מה"ת לא ידעתי מה היה לו וכי עד כמה צריך לחוש לדעתו ומאין הוציא דין כזה מהתורה אחר שלמדנו בתורה הק' דיני חזקות והעמד דבר על חזקתו, והיכן מצא חילוק בין נמצא ג' קברות שאינם ידועים ליד קברות ידועים ואפ"ה מפורש שכל הבדיקה הוא רק עד כ' אמה, ועוד שכבר כתבנו שמדברי הרמב"ם והראב"ד מוכח שהבדיקה

ב' אופני רפואה שמרפאים הצדיקים

שבכל הלילות אנו אוכלים שאר ירקות, יש לבאר ע"ד מה דאי' בספר תולדות יעקב יוסף שהרה"ק רבי גרשון קיטובער זל"ה שלח אגרת מא"י לגיטו מורנו הבעל שם טוב זל"ה שחלם לו שיש רופאים שמרפאים עם סמים מרורים ויש רופאים שמרפאים עם סמים מתוקים והמה רופאים יותר טובים מאלו שמרפאים בסמים מרורים, וכתב לו הבעש"ט פתרון לחלומו, היינו שיש צדיקים כאלו שמרפאים רפואות הנפש ע"י תעניתים וסיגופים שנמשל לסמים מרורים ויש צדיקים שהעבודה שלהם היא באכילה ושת"י שגם בה יש להם דרך לעבודתו ית' ודרך זה הוא גבוה יותר מדרך הראשון שע"י תעניתים וסיגופים. וזה – שבכל הלילות אנו אוכלים שאר ירקות בין מרורים בין מתוקים, היינו שלפעמים עוסק האדם בתעניתים וסיגופים ויש עתים שעבד את השי"ת גם בעת שעוסק באכילה ושת"י, אבל הלילה הזה מרור, דהלילה הזה של פסח שהחמץ אסור בו אפילו במשהו צריך האדם להיות זריז וזהיר למרר ולשבר את לבבו היטב שלא יתערב שום תערובות מצד היצה"ר באכילתו אן שיהי' אכילתו לגבוה.

(מגן אברהם – טריסק)